

Csáki Tamás

Mozaikok Lajta Béla pályakezdéséről

A 20. századelő egyik meghatározó hazai építésze, Lajta Béla (1873–1920) halálának 90. évfordulóján Budapest Főváros Levéltára kiállítást szentel a tervező munkásságának. Ez egyúttal a Lajta Béláról magyar nyelven megjelent egyetlen – igen problematikus – összefoglaló mű kiadásának 40. évfordulója is lesz. Hasonló léptékű Lajta-kiállítást sem rendeztek még másutt, van tehát mit bemutatni, a levéltár saját dokumentumain túl más köz- és magángyűjtemények anyagaiból is.

Lajta Béla legkorábbi művei Lechner Ödön nemzeti szecessziós törekvéseihez csatlakoztak. Első jelentősebb figyelmet kapott, fővárosi épületei – az Izsó utcai Malonyay-villa vagy a Wechselmann-féle Vakok Intézete a Mexikói úton – 1906 után az angol Arts and Crafts és finn nemzeti romantikus építészet tanulságait tükrözték. 1910 körül a Bárczy-éra városvezetése nemcsak iskolaprogramjának leggazdagabban kivitelezett darabját, a VIII. kerületi (Vas utcai) Felső Kereskedelmi Iskolát, de az új városi könyvtár és kultúrpalota monumentális feladatát is Lajtára bízta, az utóbbi megvalósítását azonban a háború megakadályozta. A pesti zsidó szentegylet építészeként működésének fontos terepe volt a síremlékművészet is, ahol rendkívüli díszítő-fantáziája nemes anyagokban ölthetett testet. Lajta 1910 utáni érett alkotásai – például a mai Új Színház a Paulay Ede utcában, testvéreinek Szervita téri üzletbérháza vagy a Vas utcai iskola épülete – a korszak európai élvonalába sorolhatók, sok tekintetben pedig már az 1920-as évek art decóját, modernizmusát előlegezik. E cikk azonban e főműveket nem érintve, a kiállítás első néhány tárlójába enged bepillantást: az 1908-ig a Leitersdorfer nevet viselő építész családi háttéréről és legelső műveiről törekszik pontosítani az ismereteket.

A Leitersdorfer-család

Lajta Béla kilencven évvel ezelőtti, a „Múlt és Jövő” című folyóiratban megjelent nekrológja így vázolta föl az elhunyt gyermekkorának környezetét: „Egyszerű, szorgalmas, talpig becsületes zsidó szívű apának gyermeke. Az ollóval, tűvel szerezte meg nagyszámú családjának néha súlyos gondok között a megélhetést. (...) Művész fia, akire joggal a

legbüszkébb volt, kegyelettel őrizte azt a szabóollót, amely neki és testvéreinek kenyeret teremtett. (...) Az anyának magasra szárnyaló terveit valósította meg művész fia. Ő rakta össze lopva, rejtve a garasokat és küldte távoli országot járó fia után, kinek hivatottságát az édesanya ösztönével, hacsak sejtette is, de bízott benne.” Az említett szabóolló „átkötve egy piciny nemzetiszín szalaggal” valóban ott lóghatott az építész műtermében – Nádai Pál művészeti író, Lajta jó ismerője megemlékező írásainak egyikében sem felejtette el azt megemlíteni. A később a szakirodalomban is meggyökerezett – Lajta monográfusa, Vámos Ferenc szerint ráadásul óbudai – kisiparos-eredet, a szerény családi körülmények viszont inkább a művészéletrajzok toposzainak, mintsem a Leitersdorfer-család mindennapjainak képezték részét.

Lajta Béla felmenői közül először nagyapjáról, Leitersdorfer Mózesről rendelkezünk adatokkal, aki az 1820–1840-es években a pesti Terézvárosban űzte a szabómesterséget – őrá és legalább nyolc gyermeket számláló családjára az eddig feltárt források szerint még ráillhetett az idézett jellemzés. Egyelőre nem tudjuk, hogyan és mikor indult meg a család vagyonosodása – Mózes Lipót nevű fiával az 1850-es évek második felében még a német szabó céh tagjaként, 1873 után viszont már jómódú fővárosi háztulajdonosként találkozunk, aki 1888-ban a 14 legvagyonosabb bérház-birtokos között szerepel. Leitersdorfer Dávid, Lipót öccse – az építész apja – is bírt bérházakkal, ő azonban elsődlegesen szabómester maradt. 1866-ban váltotta ki az iparendélyt, s az 1870-es évek végéig előbb a Lázár, majd a Nagymező utcában volt szabósága. A következő évtizedben a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utca 20. szám alatti férfi- és gyermekruha-üzletében már készruhával is kereskedett.

A cég 1885-ben a város egyik vezető szabósága lehetett: az Országos Kiállításon Leitersdorfer Dávid versenyen kívül, zsűritagként szerepelt; szabászata a katalógus szerint pedig – a ruhaiparban kiemelkedően soknak számító – 50–60 munkást (azaz bedolgozó kisiparost) foglalkoztatott. Ez a szám hihetővé teszi 1891-es hirdetésének állítását, miszerint egy nap alatt elkészült nála egy mérték szerinti férfiruha – miközben a fő profil ekkor már a minőségi konfekció volt.

1893-ban Leitersdorfer Dávid másodszülött fia, Henrik is belépett a családi cégbe, amely ettől kezdve mindvégig a „Leitersdorfer D. és fia” nevet viselte. 1896-ban főüzletüket a forgalmas, elegáns Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utcába helyezték át, de a század végéig még az Országos Kaszinó épületének földszintjén működő Kossuth Lajos utcait is megtartották.

A Londonban és Párizsban szabászatot tanult, egyúttal azonban gazdasági tanulmányokat is folytató fiatalabb fiú, Rudolf 1905-ben lett tagja a családi cégnek, amelyet

három évre rá fivérével együtt át is vett apjuktól. Ezzel szinte egy időben, s egyszerre magyarosította nevét a család fiatalabb generációja. Rudolf a magyarosabb Rezső keresztnévet kezdte használni – a bőrkereskedelemben ekkorra már jelentős vagyont szerzett legidősebb testvér (Lajtha László zeneszerző apja) pedig a hivatalok hosszas, s a nyilvánvaló lóditásoktól sem visszariadó unszolása révén elérte, hogy a Lipót helyett a Pál keresztnévet használhassa. (Ő és a szabóságot Henrik 1921-es halála után egyedül vezető Rezső ki is keresztelkedtek, és az 1920-as évektől vezetéknévüket is az archaikusabb „Lajtha” írásmóddal használták.) A szabócég elnevezésében mindeközben tovább élt a Leitersdorfer név.

A 20. század elején tehát a Lajta-fivérek már teljes joggal mondhatták magukat „előkelő belvárosi férfiszabónak”. Az üzletüknek helyt adó ház lebontását követően – helyén emelték a mai Katona József Színház épületét –1912 novemberétől a Szervita téren, Lajta Béla tervei szerint felépült üzletbérház félemeletén kapott helyet a szabóság és a ruhaüzlet. A földszint egyik üzlethelyiségét a Rózsavölgyi Zeneműbolt foglalta el, s így a házon rajtaragadt a Rózsavölgyi-ház elnevezés.

Ahogy e példa is mutatja, Lajta Béla munkássága esetében a családtörténet nem pusztán háttér. Kiterjedt családjának tagjai egyúttal építészeti alkotásai jelentős részének, fő művei közül nem egynek a megrendelői is voltak. A Szervita téri háznak vagy sógora Népszínház utcai bérházának rendhagyó, a korszak pesti bérházépítészetétől elütő megoldásai pedig a megrendelőkhöz fűződő szoros, bizalmi kapcsolat nélkül talán meg sem valósulhattak volna.

A szorgos pályázó

Lajta Béla 1896–1901 közötti tanulmányútjaihoz tehát minden bizonnyal nem édesanyjának kellett a pénzt összekuporgatnia, s az ilyen utak költségeit nem is csak a művésszé emelkedő gyermek számára fedezte (legalább részben) a család – fivérei is hasonló módon mélyítették el itthon megszerzett szakismereteiket.

Az első, Itáliában töltött év, az antik és reneszánsz emlékek alapos tanulmányozása a 19. századi építészek számára még szinte kötelező gyakorlatnak számított. Az elkövetkező öt évet Lajta részben utazásokkal töltötte (Nyugat- és Dél-Európán kívül Észak-Afrikát is bejárta, lehet, hogy egészen Szíriáig eljutott), részben külföldi építészirodákban dolgozott – Berlinben Alfred Messel és talán Ernst von Ihne műtermében képezte tovább magát. Mindeközben pedig itthon is igyekezett ismertté tenni a nevét, amire a legjobb lehetőséget egy fiatal építész számára a tervpályázatok jelentették.

Első sikerét a lipótvárosi zsinagóga 1899. évi tervpályázatán aratta, ahol ismeretlen kezdőként elnyerte a harmadik díjat. A tervet 1898–1899 fordulóján, londoni tartózkodásának első hónapjaiban dolgozta ki. A tervezési feladat valóban nem volt szerény: a pesti zsidó hitközség a Markó utca 19–25. számú nagy telektömbön (ma a Pesti Központi Kerületi Bíróság épülete áll itt) monumentális, szabadon álló, 3600 férőhelyes épületet, az emancipált zsidóság öntudatát az akkor még bérházak közé szorított Dohány utcai zsinagógánál hatásosabban hirdető istentiszteleti helyet kívánt emelni.

A zsűri és a sajtó is dicsérte Lajta alaprajzi megoldását. A hatszög alaprajzú, két szinten karzatokat tartalmazó apszisokkal bővített, támaszokkal meg nem osztott belsővel – ahogy Gábor Eszter a pályázatról szóló tanulmányában rámutatott – sikerült megoldania az indulókra váró egyik legnehezebb feladatot: úgy helyezte el a férfiakénak megfelelő számú női ülőhelyet a karzatokon, hogy azok nem lettek túl mélyek, de a földszint egy része sem lett általuk besötétítve. A zsinagóga városképi érvényesülését és a szakrális jelleget szinte minden pályázó hatalmas kupolával vélte biztosíthatónak. Lajta más utat választott, ő lapos, tambur nélküli, bizáncias kupolát tervezett „lapidáris, archaisztikus” stílusban, amelyhez a John Francis Bentley tervei nyomán ekkor épülő londoni Westminster Cathedral nyújthatott mintát.

A szintén 1899-ben kidolgozott Tőzsdepalota-pályatervről egy eddig ismeretlen távlati kép alapján alkothatunk némi fogalmat. Az „Ország-Világ” hetilap reprodukcióján a külső az előző évi zsinagóga-terv remixének tűnik: a lapos kupola – bizonyára a tőzsdecarnokok felett – kétszer is megjelenik rajta, a masszív támpillérek pedig a bejárásokat keretezik. A tervezet összességében belesimult a pályázat átlagába, a zsűri még megvételtben vagy dicséretben sem részesítette, s a kritikusok sem méltatták figyelemre.

A következő próbálkozás, ha nem is aratott a zsinagógatervhez hasonló sikert, megint csak karakteres alkotást és némi szakmai sikert eredményezett – közvetve pedig máig hatóan befolyásolta Budapest városképét. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa az 1900. év elején az Erzsébet-híd tengelyébe helyezendő Szent Gellért-szobor környezetének kialakítására és a hegyre vezető gyalogutak megtervezésére hirdetett pályázatot. Az 1897-től épülő Erzsébet-híd sok kritika érte amiatt, hogy nekivezet a Gellérthegynek, nem csatlakozik szervesen a budai körútba. Az FKT minden bizonnyal ebből a hátrányból próbált meg erényt kovácsolni: ha a hegynek ütközik a híd, akkor a hídtengelybe eső hegyoldalt olyan monumentális zárómotívummá lehet alakítani, amilyeneket a főutak végpontjaiból a fővárosi sajtó szintén gyakorta hiányolt, különösen a Béccsel vagy Párizssal való összevetésekben.

A pályázat nem volt előzmények nélküli: előző évben a Magyar Mérnök és Építészegylet nagypályázatán volt ugyanez a feladat és az FKT műszaki osztálya is készített

már egy vázlattervet a területre. Lajta kivételével a pályázat összes résztvevője elfogadta ezek feladat-meghatározását: architektonikus kiképzést kívántak adni a Gellérthegy alsó részének; tornyok, loggiák, gloriettek keretébe helyezték a szent alakját, s csak a felső részre terveztek parkot. Lajta Béla csak leírásokból ismert terve ellenben munkatársa, Málnai Béla szerint „monumentumot képzelt architektúra nélkül, fákat, erdőt, csobogó vizeséseket, misztikus borongós hangulatot”; tehát természeti környezetbe helyezte a szobrot, nem tervezett neki monumentális építészeti keretet, hanem a hegy lábáig vezette le a parkosítást. Egyéni megoldása csak megvételt nyert, a pályadíjakat az előbbi felfogást képviselő tervek kapták: Kallina Mór és Árkay Aladár Otto Wagnert idézően elegáns, illetve Alpár Ignác ormótlan műve.

A Közmunkatanács a pályázat eredményét figyelembe véve a következő évben saját mérnökeivel két tervezetet készíttetett: egyet építészeti kerettel, egyet anélkül. Ezeket elbírálva már úgy ítélte, hogy „a szobor környékének rendezésére a parkszerű megoldás minden más megoldásnak feltétlenül felette áll” és végül Bakos János Lajta pályatervéből kiinduló, de azzal ellentétben szimmetrikus elrendezésű, két lépcsőkaros, valamint a szobrot jóval magasabbra helyező tervét valósította meg, „melyben a természet és a művészet kezek fognak a szép harmonikus emelésére”.

Az első megvalósult alkotások

E grandiózus pályatervek készítésének idején, a század legelső éveiben az építész valós megbízásai még igen szerény léptékűek voltak: boltberendezés, bővítési és átalakítási munkák, jórészt családtagok részére. Legelső megvalósult alkotása Bárd Ferenc és Mór zeneműkiadók és kereskedők új üzlethelyiségének a kialakítása volt a Kossuth Lajos utca 4. szám alatti, újonnan kibővített Dreher-palota földszintjén.

Az üzlet eddig csak leírás alapján ismert eredeti megjelenését immár egy – gyenge minőségű – archív fotón is be tudjuk mutatni, amely egyértelműen bizonyítja, hogy a fa boltberendezés részletképzésének egyik fő ihlető forrását Huszka József előző években megjelent műveinek (Székely ház, Magyar ornamentika) illusztrációs anyaga jelentette. A rajztanár végzettségű Huszka által a sajátosan nemzeti jellegűnek vélt hazai népművészeti, iparművészeti díszítőmotívumokból összeállított gyűjtemények, illetve a motívumok ősi, ázsiai eredetének általa hirdetett elmélete Lechner Ödön századfordulós alkotásai számára is alapvető inspirációt jelentettek. A Kossuth Lajos utcai bolthelyiség egykori földszinti zongorafülkéjének patkóíve, az emeleti mellvédkorlát hullámos rácsa a Huszka által

bemutatott székely kapuk formáit, a középső híd fölötti, mára eltűnt ornamentális betét pedig a „Magyar ornamentika” egyik képtábláját, egy ceglédi szücsmester készítette suba hímzett díszítésén alapuló motívumot idézett. Számos egyéb faragott, festett részlet és – amennyire megítélhető – az üzletbelső összhatása ugyanakkor az art nouveau, a florealis szecesszió ízlésvilágának felelhetett meg. (A patkóív többek között a belga szecessziós építészetnek is kedvelt motívuma volt.) A berendezés erőteljes polikrómiája – állítólag a vörös és zöld színek domináltak benne –, valamint a polcok, székek faragott díszének nagyon invenciózus és igényes kidolgozása már a későbbi, jelentősebb műveket előlegezte – a mai világos máz által eltompított, eredetileg szinte grafikai finomságú fafaragás például a Wechselsmann-féle Vakok Intézete Mexikói úti főkapuját idézheti fel a szemlélőben.

„A maga minőségében páratlan a világon. Leitersdorfer Béla műépítész és Róth Miksa világhírű üvegmozaik-intézete a legjobbat produkálta e műremek megalkotásánál, mely dísz, művészi forma és praktikusság tekintetében egyedül áll a maga nemében. Azzal a költséggel, mellyel ezt fölépítették, szerényebb értelemben szép villát is lehetett volna építeni.”

E leírás az építész sógora, Harsányi Ferenc és annak testvére, Adolf tulajdonában lévő New York kávéház bejáratának 1902 körül készült, sárgaréz-burkolatos, maratott üvegbetétekkel, színes üveg félkupolával és felette kerámia-mozaikkal ékes szélfogójára vonatkozik. A közelmúltban elhunyt nagyszerű művészettörténész, Vadas Ferenc a „BUDAPEST” folyóirat 2004 júliusi, Juhász Gyulával közösen jegyzett cikkében szentelt beható elemzést az addig csak egy pár soros említésből ismert műnek, s érzékeltette – a lapszám hátsó borítóján reprodukált színezett képeslappal – annak pompázatos színességét. Vadas Ferenc szerint a „szecesszió eme hozzájárulása Hauszmann épületéhez csak méretében mondható szerénynek: részletgazdagsága, a kidolgozottságnak a képről sejthető gondossága alapján a korszak legszínvonalasabb ilyen jellegű belsőépítészeti alkotásaihoz mérhető.”

A New York szélfogójának részletei már egyértelműen a Lechner Ödön által a megelőző években kialakított formanyelvhez kötődnek. A mester művei a követőiül szegődő fiatalabb építészek számára a bevett historizáló építészet kötöttségei alóli felszabadulást, egy sajátosan hazai építészeti nyelvezet kialakításának ígéretét jelentették. Lajtát a zágrábi postapalota pályaterve kapcsán már 1901-ben Lechner túlbuzgó követéséért róttá meg – a tántoríthatatlan Lechner-követő Komor Marcell által szerkesztett Vállalkozók Lapja. A két építész között röviddel ezután szoros munkakapcsolat is létrejött. 1902 és 1904 között a saját műteremmel már nem rendelkező Lechner Lajta Béla irodájában „vendégeskedett”. A munkatárs és szemtanú Málnai Béla visszaemlékezése szerint a két tervező együttműködése

nemcsak a közösen beadott pályatervek kidolgozásában állt; az 57 éves mester a 30 éves kollégája által jegyzett, az ő neve alatt publikált kisebb-nagyobb művek, így e szélfogó tervezésében is részt vett. (1905-ig Lajta önálló tervei is szorosan Lechner Ödön stílusát követték.)

1903-ban lezárult Lajta Béla pályájának első – a sok-sok pályaterv és a néhány szerény, alkalmi megbízás által jellemzett szakasza. Ezt követően egyre jelentősebb megbízásokhoz jut, előbb vidéken, majd 1905-től a fővárosban is. Ezzel párhuzamosan pályázati szereplései igen megritkulnak: a legfontosabb országos tervpályázatok mellett szinte csak ott indult el, ahol azután győzni is tudott. 1903-tól a zsidó szentegylet, a Chevra Kadisa műszaki tanácsosaként ő felelt Pest zsidó temetőinek építési ügyeiért – ettől talán nem függetlenül kezdték őt megtalálni a monumentális síremlékek tervezésére szóló felkérések is.

(A BUDAPEST folyóirat 2010. szeptemberi számában megjelent írás javított változata.)